

Є.П. Шаталіної. — К.: Наукова думка, 1993. 9. Чорна книга України. Збірник документів, архівних матеріалів, листів, доповідей, статей, досліджень, есе /Упорядник редактор Ф. Зубанич. Передмова В. Яворівського. — К.: Вид. Центр “Просвіта”, 1998. — 784 с. 10. Білоконь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР: Джерелознавче дослідження. — К., 1999. 11. Шитюк М.М. Миколаївщина в голодних 1921—1923 роках // Миколаївщина: літопис історичних подій. — Херсон: Олді-плюс, 2002. 12. Веселова О.М. Міжнародна науково-теоретична конференція Голод-геноцид 1933 р. в Україні: історико-політологічний аналіз соціально-демографічних та морально-психологічних наслідків // Український історичний журнал. — 2000. — № 1. 13. Шитюк М.М. З власним народом війна. — К.: Акант, 1995. 14. Дяченко С. Жах. Кіноповість про голод 1933 року. — К.: Столиця, 1991. 15. Конквест Р. Жатва скорби. — Лондон, 1988. 16. Кульчицький С.В. Україна між двома війнами (1921—1939 рр.) Україна крізь віки. — Т. 11. — К., 1999 та ін. 17. Марочко В. Голодомор: біль і жах нашого народу // Культура і життя. — 1990 р. — 23 вересня. 18. Мейс Дж. Висновки та перспективи дослідження голодомору в Україні 1933 року // Сучасність 1993. — № 4. 19. *The Foreign Office and the Famine, British Documents on Ukraine and the Great Famine of 1932—1933.* — Kingston, Ont., New York, 1988. 20. Кульчицький С.В. Як це було. Читаючи документи створеної при конгресі США “Комісії по голоду 1932—1933 рр. на Україні” // Під прапором ленінізму. — 1990. — № 23. — с. 79—86; *Международная комиссия по расследованию голода на Украине 1932—1933 годов. Итоговый отчет 1990 г.* — К., 1992. 21. Збірник усних свідчень Комісії дослідження голоду в Україні. — Вашингтон: Державне видавництво США, 1990. 22. Bosch A. *Russland — Deutsche Zeitgeschichte.* — Band 2. — Ausgabe 2002. — Nurnberg, Munchen, Croblurgwedel. — 454 с. (німецькою мовою).

П.С. Григорчук, І.М. Романюк

Вінницький державний педагогічний університет
ім. М. Коцюбинського,
кафедра історії слов'янських народів

ГОЛОД 1932 — 1933 рр. НА ВІННИЧЧИНІ

© Григорчук П.С., Романюк І.М., 2003

У статті на конкретному фактичному матеріалі показані причини, хід та наслідки голодомору 1932-1933 рр. на Вінниччині.

Кривавим і тернистим видався шлях України до незалежності. Надто багато безіменних могил залишив по собі український народ.

Жахливим злочином проти власного народу став штучний голод 1932—1933 рр., спричинений насильницькою колективізацією, горезвісними хлібозаготівельними компаніями, депортаціями селянства, відвертим масовим терором тоталітарного режиму проти українського селянства, загалом, і подільського, зокрема.

Державна влада накладала заборонну печатку на все, що проливало світло на 1933 рік, страхітливі дні якого за своєю спрямованістю й жорстокістю не мають аналогів в історії людства. Геноцид проти власного народу державні можновладці ладні були поховати у глибоких ровах разом із своїми жертвами, над якими не було кому ставити хрестів.

У статті показані причини, хід та наслідки голодомору на Вінниччині.

Узагальнений і поданий з урахуванням нових поглядів історичної думки на рубежі ХХ — ХХІ ст. матеріал дає підстави говорити про новизну і актуальність дослідження.

Географічні межі статті охоплюють територію сучасної Вінницької області в межах 1932 — 1933 рр., до складу якої входило на той час 69 районів (пізніше — 71). У 1937 р. значна частина районів Вінниччини відійшла до новостворених Кам'янець-Подільської та Житомирської областей.

З проблеми голодомору є колосальна література. Довідник “Голодомор в Україні 1932 — 1933 рр. Бібліографічний покажчик (Одеса — Львів, 2001) фіксує 6338 публікацій. Переважна більшість з них є вітчизняного походження [23, 7].

Починаючи з 1989 р., на сторінках Вінницької обласної преси з'являються публікації про голодомор учених, краєзнавців, письменників, журналістів, а також спогади очевидців тих страшених років [1; 2; 5; 6; 8; 13; 16; 17; 21; 24; 26; 28]. Пізніше багато цих матеріалів знайшли своє скорбне місце в народній Книзі — Меморіалі “33-й: Голод”, яка вийшла з друку в 1991 р., упорядниками якої були також вихідці з Поділля Л. Коваленко і В. Маняк [12].

Нарешті, необхідно згадати і збірник документів “Голод 1932 — 1933 рр. На Україні: очима істориків, мовою документів”, куди увійшли десятки документальних матеріалів про голодомор на Вінниччині [9].

Цінним документальним матеріалом є публікації нашого земляка Б. Хандроса, колишнього жителя с. Озаринці Могилів-Подільського району Вінницької області. Це, насамперед, його книги “Смертні листи” і “МОР” [29]. Для написання цих повістей автор використав спогади земляків, а також газетні матеріали тих років та архівні документи.

Особливо слід віддати належне професору І. Шульзі, який одним з перших в краї почав досліджувати тему людомору на Поділлі. Автор був і свідком, і жертвою голоду 1932—1933 років, що, як згадував пізніше, змусило його, історика-професіонала, “розповісти людям правду про трагедію 1932—1933 рр. не тільки на основі баченого і прочитаного, але й використовуючи першоджерела” [32, 3]. Копітка, наполеглива праця втілилась у низку статей та книг. Це, зокрема, “Людомор на Поділлі”, “Голод на Поділлі” історичний коментар і спогади дослідника у народній книзі-меморіалі “33-й: Голод” [31], [32], [33]. Кожна з них засвідчує науковий рівень автора, базується на історичних фактах, віднайдених джерелах. Вчений намагався якомога простіше розповісти широкому загалові про трагічні роки, які пережив український народ, і заохотити свого читача до вивчення минулого.

Висвітлював духовні аспекти геноциду 1932—1933 рр. в українській історіографії С. Дровозюк [15].

Тема голодомору 1932—1933 рр., незважаючи на тисячі наукових праць, які побачили світ за останні роки, продовжує залишатись однією з найактуальніших в українській історичній науці. Тому кожна публікація, що базується на нових архівних документах, є подією, адже вона проливає світло на нові, ще невідані сторінки цієї трагедії. Вийшли у світ документальні праці, збірники документальних джерел, матеріали конференцій (7), численні праці регіонального характеру [3], [8], [10], [20], [27].

Однак проблема виявлення і вивчення історичних джерел, які дали б можливість створити цілісну і правдиву картину однієї з найтрагічніших сторінок історії українського і подільського селянства, залишається актуальною і невичерпною. Потребують, зокрема, деталізації передумови, хід і наслідки голодомору на Вінниччині.

Тривожні симптоми голоду виявилися вже на початку 1932 р. В лютому-березні 1932 р. з різних районів Поділля почала надходити тривожна інформація про голод. У селах Калинівського району налічувалося по 15—25 опухлих чоловіків, жінок та дітей [14, арк. 12]. Смертність навесні і влітку 1932 р. досягла катастрофічних розмірів. Народжуваність була у декілька разів нижчою за смертність. Районні лікарні Поділля були переповнені. Багато пацієнтів помирало. Літо не зупинило біди. У червні потік повідомлень про смерть значно збільшився. Оперуповноважений Вінницького обласного управління ДПУ 13 червня інформував обком партії про те, що в селах Липовецького і Калинівського районів виявлено велику кількість голодного населення. У с. Зозові, доповідав він, лежать опухлі 17 сімей..., у с. Войтівцях голодує 60 родин, серед них 30 опухлих [33, 44].

Приречені хлібороби з надією чекали врожаю. Але партійно-державне керівництво позбавило їх цієї надії. Зокрема для всієї Вінницької області план хлібоздачі в цьому році був у 1,5 раза більший за можливості [33, 51].

Ще на початку жнив 1932 р. розпочалися масові реквізиції зерна, пограбування як колгоспників, так і односібників. Усе збіжжя як одержане, так і вирощене на присадибній ділянці, підлягало хлібозаготівлям.

Архівні документи засвідчують, що наприкінці 1932 — на початку лютого 1933 р. голодом була охоплена вся територія Поділля. Не було села, в якому б щоденно не з'являлись все нові випадки опухання і смерті людей. У с. Заливанщина Калинівського району за день вимирало 9—11 осіб. Як свідчить Г. Михальчук, взимку 1932/33 рр. у сусіда Красночолого Василя померло два сини і дві дочки, у Красноголового Павла — вся сім'я. Прийшли з сільради виконавці, склали їх на підводу, викопали яму і всіх поклали в одну яму [5].

Трагічну хронологію знищення, загибелі своєї сім'ї наводить у своїх спогадах П. Соловищук з с. Луки Дашівського району. “Батько кладе на візок моїх двох братів і сестру, везе на цвинтар. Розгріб лопатою мамину могилу, розгорнув рядно, поклав їх трьох, туди ж до мами. А тоді помер і батько. І так від моєї родини ніякого сліду — ні могили, ні хреста” [5].

В окремих селах Брацлавського району смертність від голодування набрала поголового характеру, особливо в Скрицькому, Семенках, Зенківцях, Самчинцях, Грабівцях, Вовчинцях, Остапківцях, Юрковіці тощо [16].

Особливо сильно постраждали від голоду населення в Калинівському, Немирівському Брацлавському, Літинському, Вороновицькому, Махнівському, Іллінецькому, Липовецькому, Шаргородському та інших районах Вінниччини. Катастрофічним виявилось становище в Шаргородському районі. У цьому відношенні особливо “відзначились села Писарівка, Дерев'янки, Політанки, Плебанівка, Пасинки, Гибалівка, Довжок, Рожнятівка. Велика кількість жебраків бродила по Шаргороді і по селах. Внаслідок голоду було чимало смертних випадків. Так, по с. Довжок протягом травня 1933 р. померло 50 осіб, а з січня — більше 100 осіб [16].

А уряд тим часом вимагав нових поставок хліба, м'яса, молока та іншого продовольства.

Масове вимирання людей в області тривало аж до жнив. У перші дні жнив смертність була більшою, ніж навесні. Люди наїдалися досхочу, в багатьох ставався заворот кишок і у великих муках вони помирали.

Чорне крило смерті торкнуло на той час 250 осіб у с. Молочках, 412 — Краснопілці, 238 — Степанівці, 247 — Буряків, 125 — Жеребків Янушпільського району. До середини травня на кладовище, як худобу, вивезли із Станіславчицького району 2000 осіб, Липовецького — 695, Махнівського — 1280, Іллінецького — 1238, Немирівського — 1080 селян. Та

ці дані далеко не повні, бо, як пояснювали керівники Калинівського району, із 124 смертних випадків, що існували у с. Сальнику в лютому, зареєстровано було всього лише 48, в березні — 28, а 48 осіб взагалі не було обліковано [31]. Причина цього полягала в тому, що селяни не тільки збайдужіли до свого горя, але й не було кому повідомляти сілраду про небіжчиків, бо в багатьох дворах вимерли всі жителі.

Як згадує Василь Гаврилюк з с. Озаринці Могилів-Подільського району, щодня в селі вмирало 20—30 осіб. А всього у селі за час людомору померло понад 2 тис. осіб [2]. У с. Ченснівці Хмільницького району від голоду померло більше 500 осіб [26]. “Набачився, як люди вмирають з голоду: одразу пухне живіт, потім ноги, вся шкіра блищить. В селі померло з голоду 1015 души, залишилося 97 безлюдних хат”. Це розповідав В. Заворотний з с. Чуків Немирівського району.

“Приїхали до Максима Лендака, а він ще не вмер, живий. Кажуть: Дядьку, завтра однаково вмрете, а нам немає коли ще раз сюди їхати. Завезли на цвинтар і жбурнули разом з мерцями у яму. А він вночі виліз і якось вижив, помер тільки на 84 році життя”, — свідчить О. Литвин з с. Кармелюкове Жмеринського району на Вінниччині [1].

Були безкорисливі люди за Збручем, за тодішнім кордоном — українські селяни Галичини, які збирали поміж себе зерно, валками звозили на прикордонні залізничні станції, щоб зарадити своїм єдинокровним голодним братам в Україні. Доброчинні щирі пожертвування не приймалися. Дорога на Схід була наглухо закрита.

Отже, геноцид народу поступово руйнувався. У могилах застигла безвинна кров, завмер стогін знедолених, неоплаканих, нехрещених українських дітей.

Голод затьмарив світ дитинства. Батьки вмирали, а діти залишились без догляду і уваги. Особливо багато безпритульних дітей з'явилося у подільських селах. Із усіх районів Вінниччини надходили відомості про те, що немає куди поміщати дітей, круглих сиріт. Голодомор зруйнував сотні тисяч людських доль.

Прагнучи до максимальної документальності геноциду, зосередимось на долі дітей — найчисленніших жертв сталінського свавілля. Саме вони без жалоби і молитви йшли із життя неоплакані матерями, ставали жертвами канібалізму і людської жорстокості, напівживі і мертві наповнювали в мирний час братські могили. Документи засвідчують, що голодна смерть не перебирала ні віком, ні національністю, ні статтю. Усіх косила підряд.

Взимку 1933 р. голод з кожним днем охоплював все більше і більше подільських дітей. За січень-лютий тільки в с. Крушлинцях Вороновицького району померло 8 дітей. На початку лютого прийшло сумне повідомлення із с. Вонячино Вінницького району. У ньому стверджувалося, що селянин-бідняк Коцюба Конон не зміг витримати тяжких випробувань і щоб не бачити, як страждають його п'яти- і восьмирічна дочки, вирішив їх умертвити. Він напав грубу, закрив димохід, а сам покінчив життя самогубством [31].

На кінець квітня тільки в 33-х районах Вінницької області, а їх було 72, нараховувалось 106698 виснажених і опухлих людей. Насправді їх було набагато більше [31].

Голод в Україні спричинив появу маси жебраків. Бездоглядні сироти бродили поодиноці, табунами селами, одні помирали на дорозі, інші добиралися до міст, залізничних станцій, просили милостиню. У Вінниці, Жмеринці, Козятині, Вапнярці, Могилеві-Подільському щоденно підбирали десятки мерців. Багатьох бездоглядних дітей затримувала міліція. Одних відправляли за місцем проживання, інших — у дитячі розподільники. На станції Козятин були затримані тільки в кінці червня 1933 р. 307, а в липні — 1340 обірваних, брудних і голодних безпритульних дітей. Більшість з них ледве трималася на ногах. Таке ж становище

спостерігалось у Жмеринці, Вапнярці та інших великих і малих станціях. Найбільше дітей потрапляло в Козятин із сусідніх Погребищенського, Плисківського, Жашківського, Ставищанського та інших районів теперішньої Вінницької і Черкаської областей [33, 40].

Безліч дітей, іноді сотнями, збиралися на сільських та містечкових ярмарках і базарах. Вони здійснювали такий напівбожевільний крик, що людям ставало моторошно — одні зупинялись, плакали, інші закривали вуха і тікали.

У січні тільки в Літинському, Іллінецькому, Немирівському, Вороновицькому та інших районах налічувалося 109, в березні — 217, квітні — 542, червні — 1196 круглих сиріт. У 28 районах області на обліку відділів охорони здоров'я перебувало на перше червня 3939 бездоглядних дітей дошкільного віку. Їх розподіляли між дитячими будинками, тимчасовими притулками. Однак і там через нестачу харчів смертність була неймовірно високою. Так, в Немирівській дитячій колонії за 2,5 місяці померло 162 дітей, що становило 25 % від загального числа. 10 червня там поховали разом з мертвими живу дитину [33, 143].

Навесні і влітку 1933 р. селами і містами Поділля блукали десятки тисяч бездоглядних дітей. Лише малюків у віці до 5 років було передано в інтернати 2570 осіб (31). Того страхотливого року легше було перерахувати тих, хто лишився у селі, ніж кого не було. Голодомор, як чума, пронісся над Поділлям, похоронив багато людей, затьмарив світ дитинства. Чоловіки втратили почуття любові до дітей, жінки почуття материнства.

Наведемо ще один документ, який, впевнені, не залишить нікого байдужим. Учень 7-ї групи Сальницької школи (Калинівський район), син одноосібника-бідняка, написав голові сільради листа такого змісту: “Кузьма Петрович! Тиждень як помер від голоду батько. Мати лежить хвора і вся спухла. Окрім мене, залишилось ще троє дітей. Вони попухли також. На мою долю випало бути головою двору. Допоможіть чим можете. У нас сьогодні на вечерю не залишилось навіть буряків. Врятуйте маму, дітей, ми вступимо в колгосп, і буду я там з мамою працювати, щоб забезпечити цих малих дітей хлібом. Не відмовте, Кузьма Петрович. Невже я сім класів вчився, щоб померти голодною смертю. Свіргун” [16].

На жаль, ні автор листа ні його мати, брати і сестри допомоги не дочекалися, вся сім'я Свіргуна вимерла [33, 138].

Найтяжчим вантажем голод упав на дитячі душі. Тільки Поділля втратило в 1933 р. понад 200 тис. дітей [31].

Подільське село в 1932—1933 рр. не обминув і такий страшний прояв голодомору як канібалізм. Жертвами людодів у першу чергу ставали діти. Колгоспник Дем'янишин Матвій із дружиною “... забили дітей своїх, одній дівчинці 7 років, другій — 9. М'ясо дітей з'їли, частково реалізували на базарі у Ситківцях. Під час слідства в них виявлено 15 фунтів м'яса, кістки та 2 дитячі черепи” [31].

Мусимо знати той факт, що страшні не тільки ті люди, які їли собі подібних, а й ті, що зробили їх такими.

У березні 1933 р. було зареєстровано 6 випадків людодства і 3 випадки труподства в Немирівському, Літинському, Гайсинському, Брацлавському, Теплицькому, Іллінецькому районах, а також декілька випадків самогубства на ґрунті голоду [14, арк. 27—28].

В області в 1933 р. офіційно було зареєстровано 71 випадок людодства, 9 випадків труподства [33, 97]. Канібалів судили, притягували до відповідальності, піддавали загальному суду. Звичайно, ми не можемо заперечити звірячої суті цього явища, але й мусимо признати — це страшне лише штовхало людей на такий жорстокий крок.

Попередні спроби визначити чи бодай окреслити абсолютну кількість поглинутих нещадним виром голоду на Поділлі зробив проф. І. Шульга. Його підрахунки допомагають нам дізнатися про хоча б приблизну кількість жертв геноциду на Вінниччині. У 1932 р. пише вчений, відбулися зміни в адміністративно-територіальному поділі України. За даними облвиконкому, в новоствореній Вінницькій області у 1932 р. налічувалось 2610 сільських, селищних, міських Рад, на їх території мешкало 5232429 осіб. За даними обкому партії, на 25 травня 1932 р. на тій же території проживало 5267,9 тис. населення. Цифри майже однакові. На 1 липня 1934 р. у Вінницькій області функціонувала 2261 сільрада. В 1932 р. їх було 2551. Отже, за 1932—1933 рр. кількість сільрад зменшилась на 290 одиниць. Що ж до кількості населення, то на 1 липня 1934 р. вона становила 3598336 осіб. Отже, тільки на Поділлі у 1932—1933 рр. померло 1669564 особи [33, 123].

Не менш болючими для розвитку національної свідомості українського народу були й моральні втрати. Від голоду загинули цілі покоління, а відтак було загублено історичну пам'ять нації.

Близько шести десятиліть заборонялося говорити правду, заборонялося пом'янути замучених, доглядати могили померлих, згадати невинних. Шість десятиліть в історії України білою плямою були 1932—1933 рр. Прийшла пора віддати належне безвинно вбитим — розповісти нащадкам правду. Щоб застерегти їх від повторення подібного лиха назавжди.

1. Білик Л.А. *А хліб був...* // *Панорама 1933 — 11 серпня*. 2. Бредун В. *Йшов запланований геноцид* // *Панорама 1933*. — 30 червня. 3. Васильєв В., Лінн В. *Колективізація і селянський опір на Україні / листопад 1929 — березень 1930*. — Вінниця: Логос, 1997. 4. Веселова О., Марочко В., Мовчан О. *Голодомори в Україні 1921—1929, 1931—1933, 1946—1947. Злочини проти народу — К.: Ін-т історії України НАН України, 2000*. 5. Винокурова Ф. *Листи у вічність* // *Камертон*. — 1993. 20 вересня. 6. Вовкодав В. *Доба сталінізму і застою у приказках земляків Кармелюка* // *Прапор*. — 1990. — № 6. — С. 167—176. 7. *Геноцид українського народу: історична пам'ять та політико-правова оцінка* / Київ, 25 листопада, 2000 р. *Матер. міжнар. наук.-теор. конф.* // *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць, вип. 7. Спеціальний*. — К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. 8. *Голод на Поділлі: Книга свідчень*. — Кам'янець-Подільський, 1993. 9. *Голод 1932—1933 рр. на Україні: очима істориків, мовою документів*. — К.: Наукова думка, 1992. 10. *Голод 1932—1933, 1946—1947 рр. Вінницька область. Документи і матеріали*. (Упоряд. Ф. Винокурова, Р.Поджур). — Вінниця. 1998. 11. *Голодомор 1932—1933 рр. в Україні: причини і наслідки. Міжнар. наук. конф.* — Київ, 9—10 вересня 1993. *Матеріали*. К.: *Ін-т історії України НАН України, 1995*. 12. 33-й: *Голод. Народна Книга — Меморіал* / Упоряд. Л. Коваленко, В. Маняк. — К., 1991. 13. Даниленко І. *Уроки голодомору* // *Панорама, 1993 — 11 вересня*. 14. *Державний архів Вінницької області (далі — ДАВО) Ф. 76. — Оп. 1. — Спр. 209. — Арк. 12; Ф. — 136. — Оп. 3. — Спр. 69. — Арк. 27—28; Ф. — 136. — Оп. 3. — Спр. 80. — Арк. 34*. 15. Дровозюк С.І. *Висвітлення духовних аспектів геноциду 1932 — 1933 рр. в українській історіографії* // *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. Вип. 7. Спеціальний*. — К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. — С. 250 — 257. 16. Жугін Ю., Синиця К., Тельман Й. *Злочин* // *Вінницька правда*. — 1989. — 10 березня. 17. Кароєва Л. *Війна проти свого народу* // *Камертон*. — 1993. — 10 вересня. 18. *Кобець В. Могили без хрестів* // *Вінницька правда*. — 1989 — 6 квітня. 19. *Колективізація і голод на*

Україні (1929 —1933): Збірник документів і матеріалів. — К.: Наук. думка, 1992. 20. Командири великого голоду. Поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україну та на Північний Кавказ 1932—1933 рр. (За ред. В.Васильєва, Ю.Шаповала. — К.: Темза, 2000. 21. Корнієнко В. Правда про голод // Панорама. — 1990 — 30 квітня. 22. Кульчицький С. 1933: трагедія голоду. — К.: Наук. думка, 1989. 23. Кульчицький С. Демографічні наслідки голоду — геноциду 1933 р. в Україні // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжсвід. зб. наук. пр. Вип. 7. Спеціальний. — К.: Ін-т історії України НАН України, 2003.— С. 7—19. 24. Коханок В. Відкриття пам'ятника у Сосонках // Південний Буг. — 1991. — 25 січня. 25. Марочко В. Голод — геноцид 1932—1933 років в Україні // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжсвідомчий збірник, наукових праць. Вип. 7. Спеціальний. — К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. — С. 7—19. 26. Новосад В. Голод: свідки трагедії // Вінницька правда. — 1990. — 11 лютого. 27. Портрет темряви. Свідчення, документи і матеріали у двох книгах (Упоряд. П. Яцук). Кн. 1 — 2. — Київ — Нью-Йорк: Вид-во М.П.Коць, 1999. 28. Свідки звинувачення // Вінницька правда. — 1990 — 17 лютого. 29. Хандрос Б. Смертні листи: Докум. повість. — К., 1993; його ж МОР. — К., 1993. 30. Чорна книга України. Збірник документів, архівних матеріалів, листів, доповідей, статей, досліджень. — К.: Просвіта, 1998. 31. Шульга І. Діти голодного 1933. На матеріалах Поділля // Панорама, 1993 — 14 липня. 32. Шульга І. Людомор на Поділлі. — К., 1993. 33. Шульга І. Голод на Поділлі: До 60-річчя голодомору 1933 р. — Вінниця, 1993.

В.-Ю. Левченко,
ПСИХОЛОГ

БОЛЯТЬ ЗАГОЄНІ РАНИ...

© Левченко В.-Ю., 2003

*Я ридаю, як згадаю
Діла незабуті
Дідів наших. Тяжкі діла.
Т. Шевченко
Послання "І мертвим, і живим..."*

Зроблено психологічний аналіз голодомору 1932—1933 рр. в Україні. Розкрито імперську суть московського більшовицького режиму щодо України. Висновки, наведені в роботі, підтверджуються історичними джерелами.

Історія людства засвідчує чимало голодних років, спричинених природними бідами — посухами, повеннями, саранчою, нищівними тайфунами тощо. В історії нашої країни закарбувався нечуваний терор комуністичних головорізів, які мали на меті знищити великий український народ методами масових вбивств: тотальними голодоморами, розстрілами, депортацією в Сибір, на будівництва каналів і шахт.